

YİRMİBİRİNCİ YÜZYILA GİDERKEN LOZAN ANTLAŞMASI

Rauf VERSAN*

Birinci Dünya Savaşından sonra yapılmış olan barış antlaşmaları arasında yirmibirinci yüzyıla girerken hâlâ yürürlükte olanı sadece Lozan Barış Antlaşmasıdır.

Almanlarla yapılan Versailles (28 Haziran 1919), Avusturya ile yapılan St. Germain (12 Eylül 1919), Bulgarlarla yapılan Neuilly (15 Kasım 1919) ve Macarlarla yapılan Trianon (4 Haziran 1920) antlaşmaları savaşı izleyen yıllarda yeni meselelere yol açarak İkinci Dünya Savaşına sebep olmuşlar ve nihayet ortadan kalkarak tarihin sayfalarına gömülmüşlerdir.

Buna karşılık Türkiye ile yapılan Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) değişen bunca şartlara, İkinci Dünya Savaşına, onun ardından ortaya çıkmış olan siyasî dengele-re, soğuk savaş şartlarına ve Sovyetlerin yıkılmasından sonra meydana gelen dünya düzenine rağmen hâlâ yürürlükte kalmış ve Türkiye ve bölgenin istikrarının temel unsurlarından biri olmaya devam etmiştir.

Yeni Türk Devletinin siyasî bir başarısı ve Atatürk yönetiminin parlak bir uygulaması olan bu antlaşma günümüzde Türkiye'ye karşı gizli ya da açık bir şekilde düşmanlık beslemekte olan odaklar tarafından hücumu uğramakta; ortadan kalkması, hiç olmazsa bazı hükümlerin değiştirilmesi ısrarla ileri sürülmektedir.

“Savaşı yok eden savaş” diye nitelendirilmiş olan Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılmış antlaşmaların, Lozan dışında, hepsi galip devletler tarafından mağluplara zorla kabul ettirilmiş olan metinlerdir. Bu sebeplerdir ki bunlar sonraları siyasî buhranlara kaynak olmuşlar ve İkinci Dünya Savaşının tohumlarını atmışlardır.

Buna karşılık, Lozan Antlaşması, tarafların eşit şartlarda tartışıp, özgür iradeleri ile kabul ettikleri bir anlaşma olmuş ve bu sebeple bugüne kadar barış ve istikrarın temel taşı rolünü oynamaya devam etmiştir.

Gerçekten, Lozan Antlaşması daha önsözünde diğer antlaşmalardan ayrılmakta ve bir yandan âkit devletlerin öte yandan Türkiye'nin “1914 senesinden beri Şarkın sükûnunu ihlâl eden hali harbe kati surette nihayet vermek arzuyu mütekabili ile müte-hassis olarak; ve kendi milletlerinin müşterek refah ve saadeti için elzem olan dostane ve ticarî münasebatı beyinlerinde tesis emeline bulunarak; ve bu münasebatın devlet-lerin istiklâl ve hâkimiyetine hürmet esasına müstenit olması vücubunu mülâhaza ederek bu muahedeyi akte karar verdiklerini” beyan etmektedir.

* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde Devletler Umumî Hukuku Doçenti

Bu suretle milletlerarası ilişkilerin devletlerin bağımsızlık ve egemenliğine saygı esasına dayandırılmasının daha önsözde belirtilmiş olması Türk murahhas heyetinin konferansta devamlı olarak tekrar ettiği Türk egemenlik ve bağımsızlığına riayetini tamamiyle kabul edilmiş olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere, batıda Ortaçağın sona ermesinden itibaren devletler arasında uygulanmaya başlayan diplomasi ve devletler hukuku Osmanlı Devletinin batılı devletlerle olan ilişkilerinde uzun yıllar uygulanmamıştır. Bunda ilk zamanlarda Osmanlı Devletinin kendine güvenden doğan üstünlük duygusunun etkisi olmakla beraber, sonradan eski gücünü kaybetmeye başlaması ile, Avrupa devletlerinin davranışlarının değişmesinin de tesiri vardır.

Zira, Avrupalıların gözünde Osmanlı Devleti fethedip sınırları içine aldığı ülkelerde devlet gücü ile ayakta durmakta idi. Bu gücü kırmak, ortadan kaldırmak ve böylece Osmanlı Devletini parçalayıp taksim etmek projeleri çok eski yıllara kadar uzanır.¹ Bütün bu sebeplerle Avrupa devletleri Osmanlı Devletini Avrupa devletler topluluğu dışında tutmaya ve bu topluluğa uygulanan hukuk sisteminden dışlamaya özen göstermişlerdir.

Osmanlı Devletinin güçlü olduğu ve isteklerini Avrupa devletlerine kuvvet yolu ile kabul ettirdiği sürece Avrupa diplomatik düzeni dışında kalması Osmanlı Devletine zararlı olmamıştır. Fakat zamanla gücünü kaybetmeye başlayan imparatorluğun Avrupa düzeni ve devletler hukuku dışında kalması taksim projelerini ve parçalanmasını çabuklaştıran bir sebep olarak ortaya çıkmıştır.

O zamana kadar kaynağını Müslüman devletler ile Müslüman olmayan devletler arasında eşitliğe dayanan ilişkiler kurulmasını yasaklayan İslam dininden alan Osmanlı Devletinin Hristiyan Avrupa devletlerinden herhangi biri ile eşitlik ilkesine dayanan diplomatik anlaşmalar yapması mümkün değildi.²

Zaten Avrupa devletleri de, Osmanlı Devletinin 'Darül İslam – Darül Harp' ayırımına karşı, bir toplumun devletler hukukundan yararlanabilmesi için o toplumun Hristiyan olması ve belli bir medeniyet düzeyine ulaşmış bulunması şartlarını arıyordu.³

Ancak onsekizinci yüzyılda batılı düşünürlerin dini bir vicdan işi saymaları, "laik devlet" konusunu işlemeleri ve Fransız devriminin böyle bir devlet örneğini meydana koyması bazı Osmanlı hükümdarlarının ve aydın devlet adamlarının Avrupa hukuk sistemi ile ilgilenmelerine sebep olmuştu.

Meselâ Abdülhamit I devrinde Sadaret Âmedî Kalemünde görevli bulunan Ebubekir Ratip Efendinin J.J. Rousseau'nun eserlerini bazı Rumlara tercüme ettirerek okuduğu ve hattâ bu fikirleri temasta bulunduğu Şehzade Selim Efendiye (Selim III) naklettiği bazı kaynaklarda belirtilmektedir.

¹ Genellikle bkz. R. PINON, *L'Europe et l'Empire Ottoman*, 1908; L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması*, (Türkçesi: T. ALANAY), 1972.

² Bkz. *Encyclopedia of Public International Law*, VIII, s.222.

³ Bkz. R.H. DAVISON "Ottoman Diplomacy and Its Legacy", *Imperial Legacy – The Ottoman Imprint in the Balkans and The Middle East*, (ed. C. Brown, 1996), s. 184 vd; A. REŞİD, "L'İslam et le droit des gens", *Academie de Droit International, Recueil des Cours*, 60 (1937 II), s. 375 vd.

Nitekim, Selim III 1789 yılında Osmanlı tahtına çıkınca Avusturya ve Rusya ile devam etmekte olan savaflara Zıştovi (1791) ve Yaş (1792) antlaşmaları ile son verdikten sonra batıyı ve onun usullerini daha iyi tanımak amacı ile Ebubekir Ratip Efendiyi fevkalâde elçilik ile Viyana'ya göndererek Avrupa'nın hukukî ve sosyal kurumlarını inceleyip kendisine bir rapor vermekle görevlendirmiştir.⁴

Görölüyor ki, Osmanlı Devletinin birçok alanlarda geri kalarak zayıflaması ve dünya siyaset sahnesinde yalnızlığa itilmesi ona batı âlemine yaklaşmak ihtiyacını hissettirmiştir.

Böylece, önceleri askeri ve teknik konularda başlayan bu ihtiyaç ve eğilim zamanla siyasî ve diplomatik yönlerde de kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Her ne kadar Osmanlı Devleti ondokuzuncu yüzyılın başlarında hâlâ 'Düveli Muazzama'dan sayılmakta ise de Avrupa devletleri topluluğunun (Concert of Europe) bir üyesi olarak kabul edilmiyordu.

Bu sebeple, Napoleon savaşları dolayısıyla bozulan Avrupa düzenini yeni esaslara oturtmak, her tarafta ortaya çıkmaya başlayan milliyetçilik cereyanlarını susturmak ve böylece imparatorlukların toprak kayıplarını önlemek amacı ile toplanmış olan Viyana Kongresine Osmanlı Devleti katılmamıştı.

Viyana Kongresini izleyen devre ise Osmanlı Devletinin akıbeti üzerindeki hesapların yoğunlaşmaya başladığı yıllardır.

1853 yılında Rus Çarı Nicola I, St. Petersburg'da sarayında verdiği bir baloda Britanya Büyükelçisi Hamilton Seymour'u bir kenara çekerek, "Kollarımız arasında hasta bir adam var; ölecek, mirasında anlaşalım" demiştir. Yıllarca Avrupa siyasetini işgal edecek 'şark Meselesi' işte bu hasta adamın mirasının paylaşılması meselesidir.

Gerçekte Rus Çarının bu sözleri söylediği yıllar Avrupa sömürgeciliğinin altın devrini yaşadığı zamanlardı.

Nitekim o yıllarda dünya topraklarının yarısı ve dünya halkının üçte biri Avrupa devletlerinin sömürgesi durumunda idi.

Bu sömürgeci devletlerin en büyüğü Britanya İmparatorluğu olup üzerinde güneş batmaz denirdi. İngiliz sömürgelerinin tüm büyüklüğü Britanya adalarının yüz kırk katına varan bir alanı kaplamakta idi.

Fransız İmparatorluğu Fransa'nın yirmi katı idi. Belçika, Hollanda ve Portekiz'in de sömürgeleri vardı.

Almanya ve İtalya ise sömürgecilikte geç kalmışlardı. İtalya 1912 yılında Trablusgarb'ı işgâl etmiş; Almanya Togo, Kamerun, Güney – Batı Afrika, Alman Doğu Afrika'sı ve uzak doğuda Marshall, Marian, Samoa gibi adalara sahip olmuştu.

Çarlık Rusya'sı da Asya kıtasına yayılıyordu.

Büyük devletlerin, bunların dışında, Osmanlı Devleti ve İran, Çin gibi ülkelerin üzerinde ekonomik kollektif sömürü girişimleri oluyordu.

⁴ Bkz. Nemçe Sefaretnamesi, Süleymaniye Kütüphanesi.

Dünya çapındaki bu paylaşmada Rusların tarihî amaçları ise Türk Boğazlarını ele geçirmek ve sıcak denizlere ulaşmaktı.

İngiltere Osmanlı Devletini Hindistan'a giden yolu kendisine rakip devletlere kapatan bir tampon devlet olarak görüyor ve onu ekonomik bakımdan sömürmeyi en uygun bir siyaset olarak kabul ediyordu.⁵ Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğuna dahil Suriye, Lübnan gibi topraklarda gözü vardı ve uzak doğudaki İngiliz menfaatlerini tehdit için bu yerleri ele geçirmek istiyordu.

Avusturya-Macaristan'ın Balkanlarda yayılmak ve nüfuz elde etmek isteği değişmez siyaseti idi.

İtalyanlar 1860 yılından sonra bir devlet olarak ortaya çıkınca Osmanlı Afrika'sına, doğu Akdeniz'e ve Ege Adalarına göz koymuşlardı.

Almanya 1871 yılında imparatorluğunu kurduktan sonra 'Doğuya Doğru' siyasetini izlemeye başlamıştı. Bu sebeple Bağdat demiryolu projesi ile Osmanlı Devletini nüfusu altına almak hevesine kapılmıştı.

Bunlardan başka Balkanlarda Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar ve diğerleri ile Anadolu'daki ve İmparatorluğa ait başka yerlerdeki Ermeniler başta olmak üzere gayri Müslim unsurlar da muhtariyet ve hattâ özgürlük amacı ile Osmanlı Devletine karşı her türlü fiili hareketlere başvurmaktan geri kalmıyorlardı.

Osmanlı toprakları üzerinde siyasî emelleri olan devletler bu amaçlarına ulaşmak maksadı ile dahildeki bu unsurları destekliyorlar ve kendilerine yardımcı olacak elemanları hazırlamak üzere imparatorluk sınırları içinde kendi dil, din ve kültürlerini yayan okullar açıyorlardı. Bu okullarda farklı metodlar, fikir ve kanaatler öğretildiği için Osmanlı toplumunu ayakta tutacak mütecanis bir aydın kitlesi yaratmak mümkün olmuyor, bu da Osmanlı Devletinin parçalanmasını çabuklaştırıyordu.

Meselâ, Osmanlı İmparatorluğunda ilk Amerikan okulları ilköğretim okulu düzeyinde olmak üzere 1852 yılında açılmaya başlamış, bunları İstanbul başta olmak üzere, özellikle Bursa, İzmir, Trabzon, Antep, Maraş, Harput, Sivas, Van, Erzurum, Mardin ve diğer yerlerde açılanlar izlemiş ve sonradan bunlara orta ve lise düzeyinde ve hattâ Robert College ve Antep'te bir tıp okulunu da kapsayan "Central Turkey College" gibi yüksek öğretim ve eğitim veren diğerleri de eklenmiştir.⁶

Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devletinde çöküntü ve çözümlenme artık görünür bir duruma gelmişti. Bu durum bazı padişahların, devlet adamlarının ve bir kısım aydınların dikkatini çekmiş, devlet ve idarede reform yapmak, yani tedbir almak arzusunu uyandırmıştı.⁷

⁵ İngiltere Başbakanı William Pitt Osmanlı İmparatorluğunun muhafazası İngiltere için bir ölüm kalım meselesidir demişti. Bkz. C. BİLSEL, Devletler Hukuku, 1940, s. 162.

⁶ Osmanlı Devletindeki misyoner okulları: İlkokul: 246; Öğretmen: 728; Öğrenci: 16.629; Orta (Rüştiye): 74; Öğretmen: 551; Öğrenci: 6.557; Lise(İdadi): 65; Öğretmen: 464; Öğrenci: 8.315. Bunların devletlere göre ayırımı: 131 Amerikan, 127 Fransız, 60 İngiliz, 22 Alman, 22 İtalyan, 11 Avusturya, 7 Rus. Bkz. S. SHAW, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, II, s. 250; M. WITTLER, "The History of the American Schools in Turkey", Alma Mater, 1987.

⁷ Sultan Mahmut'un damadı olup Petersburg Elçiliğinden Kaptanı Derya olarak İstanbul'a gelen Müşir Halil Rıfat Paşa Padişah'a "Avrupa'ya yönelmez isek Asya'ya çekilmeye mecbur kalacağız" demişti.

Bu durumu değerlendiren devrin hükümdarı Selim III Osmanlı Devleti yönetiminde olduğu kadar siyasetinde de bir devrim yapmak ihtiyacını duyarak o vakte kadar kendilerini uzak tuttıkları Hristiyan devletleri ile sürekli ilişkiler kurmak çabasına girmiştir.

Osmanlı Devletinin bu suretle batı diplomasi usullerini kabul etmeğe başlaması bir taraftan devletler hukukunu sadece Avrupalı ve hristiyan devletlere ait olma niteliğinden çıkarıp onu evrensel bir hale getirirken, diğer taraftan da Osmanlı Devletinin batıya yönelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Selim III ve Mahmut II devirlerinde başlayan batıya yönelik reform hareketleri devletin teşkilat ve müesseselerini çağdaş ihtiyaçlara uydurmak maksadı yanında batı devletlerinin sürekli müdahalelerine mani olmak amacını da taşıyordu.

İşte bu sebeple Sultan Mecit tahta çıkar çıkmaz uzun yıllar İngiltere ve Fransa'da elçiliklerde bulunmuş ve İstanbul'a dönmüş olan Mustafa Reşit Paşa Babıâlide hükümdarın huzurunda yapılan bir toplantıda yönetimin islahı hakkındaki düşüncelerini açıklamış, Osmanlı Devletinin devamını geleneklere ve şeriata dayanan ve örf ve âdet halinde yürüyen ve fakat zamanla ve birçok suiistimallerle bozulan Osmanlı Devlet teşkilatının değiştirilmesinde görerek Gülhane Hattı Hümayununun esaslarını koymuştur. Hattâ memleketin kurtulmasının meşrutî yönetimin ilânına bağlı olduğunu bir maruzat sırasında hükümdara açıklamış ve ilânı hususunda iknaa çalışmıştır.

Nihayet Mustafa Reşit Paşa tarafından hükümdar adına hazırlanan bir Hattı Hümayun 1839 yılı Ekim ayında bir Pazar günü bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane kasrı önünde hükümdarın, devlet büyüklerinin ve yabancı elçilerin önünde okunmuştur. Ülkede yapılacak reformlara başlangıç teşkil eden bu olaya "Tanzimatı Hayriye", yani Hayırlı Düzenleme ismi verilmişti.

Hukukî bir tahlile tâbi tutulacak olursa Tanzimat Fermanı bir anayasa değildir. Hükümdar tarafından yapılmış bir reform vaadidir. Metin incelenirse bunun hukuk devletine doğru atılmış bir adım olmakla beraber yetersiz olduğu görülür. Zira koyduğu müeyyideler devlet adına yapılan işlem ve eylemlere karşı değil, fakat bizzat yapanların şahıslarına karşıdır. Nitekim hükümdar da kendisi dinî ve ahlâkî bir müeyyide ile şöyle bağlanmıştır : "Bu kavanini müessesenin hilafına hareket edenler Allahütealâ Hazretlerinin lânetine mazhar olsunlar ve ilelebet felâh bulmasınlar".⁸

Gülhane Hattının en önemli maddesi Müslüman olan ve olmayan tabanın kanun önünde eşit kabul edilmesidir. Avrupa devletlerinin sürekli müdahaleleri karşısında kabul edilmiş olan bu madde Osmanlı Devlet teşkilatının eski uygulamalarına tamamen ters düşmekte idi.

Zira Osmanlı kanunlarına ve geleneklerine göre Müslüman tab'anın gayrimüslimlere tercihi ve üstünlüğü vardı. Bu itibarla kabul olunan bu yeni esaslar Osmanlı Devletinin Avrupa devletleriyle olan ilişkileri açısından çok önemli idi. Bunun için bu Hattı Hümayun İstanbul da bulunan bütün elçilere "ilelebet bekasına şahit olmaları" için resmen bildirilmişti.⁹

⁸ S.S. ONAR, İdare Hukukunun Umumî Esasları, 1960, Cilt I, s.571.

⁹ Bkz. Tarih III, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1933, s. 240.

Görülüyor ki Tanzimat Fermanı Türkiye'nin çağdaşlaşma süreci içinde önemli bir aşamadır.

Her ne kadar Tanzimat Fermanı 1839 da ilân edilmiş ise de gerçekte bu hareketin, yani reform hareketinin ne vakit başladığı ve ne vakit bittiği hususunda çeşitli görüşler vardır. Başka bir deyimle, Türkiye'de Tanzimat hareketi, reformların ve çağdaşlaşmanın ne başlangıcı ve ne de sonudur.

Tarihçi Arnold Toynbee, 1526 (Mohaç zaferi) ile 1774 (Küçük Kaynarca Antlaşması) arasındaki 250 yıllık devreye Pax Ottomanica ismini vermektedir. Bu suretle Osmanlıların, o tarihte bilinen medenî dünyanın önemli bir kısmında, üstün hukuk ve yönetimine dayanarak bir barış düzeni ve mutlu bir yaşam kurmuş olduklarını belirtmektedir.¹⁰

Fakat aynı bilim adamı bu tarihten sonra Türklerin bozulmağa başlayan devlet düzeninin yenileme çabalarına başladıklarını ve bu çabaların zamanımıza kadar devam ettiğini ifade etmektedir.

Türk bilim adamları da Tanzimatın süresi, yani başlaması ve sonu hususunda birleşmiş değildirler. Bunu onsekizinci yüzyılın son yılları olan Abdülhamit I den, Selim III den, Mahmut II den başlatanlar olduğu gibi, Âli Paşanın ölüm tarihi olan 1871 de, Birinci Meşrutiyetin ilân tarihi olan 1876 da, 1908 de İkinci Meşrutiyette ve nihayet Osmanlı Devletinin sonu olan 1919 da nihayete erdirenler de vardır.

Tanzimat Devrinde Osmanlı dış siyaseti bakımından önemli bir gelişme de Kırım Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Avusturya, Sardunya, Rusya ve Prusya arasında 1856 yılında Paris'te imzalanmış olan antlaşmadır.

1856 Paris Konferansı ve orada imzalanmış olan antlaşma Osmanlı Devleti için devletler hukuku ve milletlerarası ilişkiler açısından bir dönüm noktasıdır.

Bu olayla ilgili önemli bir husus da antlaşmanın imzalanmasından altı hafta önce Osmanlı Devleti tarafından bir Islahat Fermanının yayınlanmış olmasıdır.

Görünürde Padişahın kendiliğinden yayınlamış olduğu bu ferman gerçekte İngiltere, Fransa ve Avusturya tarafından Osmanlı devletine önerilmişti.

Nitekim Tanzimat Fermanında yer almış olan reformların teyidini açıklayan bu fermanın Paris Antlaşmasının bir maddesinde de söz edilmekte ve bu suretle yapılacak reformların milletlerarası bir güvence altına alınması hedeflenmiş olmaktadır.

Tanzimat devrinin önde gelen devlet adamlarından Âli Paşanın Osmanlı Devletini temsil ettiği bu toplantıda imzalanan bu antlaşmanın Osmanlı Devleti bakımından önemli olan hükmü metinde yer alan "Osmanlı Devletinin Avrupa cemiyet ve hukuku umumiyesi fevaidinden hissedar olması" maddesidir.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletler topluluğuna (Concert of Europe) dahil olduğu, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa devletleri arasında uygulanmakta olan devletler hukukunun bir kişisi olduğu kesin olarak kabul ve ilân ediliyordu.

Ne var ki, dış siyasette Paris Antlaşmasının sağladığı düzen çok devam edememiştir.

¹⁰ A. TOYNBEE, A Study of History, 1949, ss. 372, 550, 551.

1875 yılında Bosna-Hersek'te başlayan ayaklanmalar Karadağlılara, Sırlara ve Bulgarlara yayılmış, Rusya bunlara arka çıkmış ve 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlılara karşı savaş açmıştır. Osmanlıların bu savaşı kaybetmeleri üzerine de 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması yapılmıştır.

Bu antlaşma ile Rusya Balkanlarda Sırp ve Karadağ devletlerinin sınırlarını genişlettikten başka, ayrı bir Bulgaristan Beyliği de kurdurarak Osmanlı Devletinin Avrupa kıtasındaki toprağını çok küçültmüştü. Ayrıca Asya kıtasında, yani Anadolu'da da Kars ve Ardahan gibi bölgeleri alarak Rus Çarlığına katmıştı.

Rus Çarlığının iki yönden Boğazlara ve dolayısıyla Akdeniz'e yönelmesi İngiliz çıkarlarını tehdede başladığından bu durumdan kuşkulanan İngiliz hükümeti ve İngilizleri destekleyen Avusturya-Macaristan Devleti Ayastefanos Antlaşmasının bütün Avrupa'yı ilgilendirdiğini ve bu itibarla 1856 Paris Antlaşması ile uyum sağlaması için konunun yeniden ele alınması gereğini ileri sürmüşlerdir.

Bunun üzerine Haziran-Temmuz 1878 tarihleri arasında Almanya, Avusturya, Macaristan, İngiltere, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti temsilcileri Berlin'de toplanmışlardır.

Paris Antlaşmasının yerine geçen Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti yine büyük toprak kayıplarına uğramış, Hristiyan tab'a hakkında da bazı ağır yükümlülükler altına girmiştir.

Osmanlı Devleti Berlin Antlaşması ile ülkenin doğu illerinde Ermenilerin buldukları bölgelerde bir takım reformlar yapmağı kabul etmişti. Ermenilerden bir kısmı bu reformların yeterli görmeyerek bağımsızlık istemeye ve bu amaçla terör hareketlerine başladılar.

Yine bu yıllarda Osmanlı yönetiminde bulunan Girit adasında Rumlar ayaklanarak Müslüman ahali üzerine etki yapmağa ve yönetimi ele geçirmeğe çalışmağa başladılar. Adada yıllar süren çetin mücadeleler oldu ve sonunda Girit Rumlarına imtiyazlı yönetim veren bir sistem kabul edildi. Buna rağmen karışıklıklar devam etti ve 1897 yılında Yunanistan Girit'i ilhak ettiğini ilân etti. Osmanlı Devleti bu durumu bir savaş sebebi kabul ederek Yunanistan'a karşı savaş açtı ve bir ay kadar bir zaman içinde Yunanlıları mağlup etti.

Avrupa devletlerinin araya girmesi üzerine barış yapıldı ve Yunanistan küçük bir tazminat vermeğı kabul etti. Buna karşılık olarak da Osmanlı Devletinden ayrılan Girit'e muhtariyet verildi ve Yunan kraliyet ailesine mensup bir prens adaya genel vali tayin edildi.

Yirminci yüzyılın ilk yılları ise Osmanlı İmparatorluğunun fiilen dağılışının başlangıç yıllarıdır.

Osmanlı Devletinde 23 Temmuz 1908 tarihinde ikinci defa olarak meşrutî yönetimin ilânının hemen arkasından 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan Kapıkethüdası Prens Ferdinand krallığını ilân etti.

6 Ekim 1908de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i ülkesine ilhak etti.

12 Ekim 1908 de Girit'in Rum halkı adayı Yunanistan'a ilhak ettiklerini ilân ettiler.

Bütün bu olaylara paralel olarak, dış kışkırtmaların sonucu olarak, içeride başkaldırmalar, isyanlar başladı. 1909 yılında Adana ve civarında Ermeniler ayaklandılar. 1 Nisan 1910 da Arnavutluk isyanı, aynı yıl içinde Yemen ve diğer isyanlar ortaya çıktı.

28 Eylül 1911 de İtalyanlar Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırdılar ve sonunda 15 Ekim 1912 Uşi Antlaşması ile bu yerler ve Oniki Ada İtalyanlara terkedildi.

Osmanlı meşrutiyet hükümeti Trablusgarp olayı ile uğraşırken Balkan devletleri imparatorluk aleyhine bir ittifak yapmışlardı. Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında yapılan bu ittifakın amacı Osmanlı Devletini Avrupa'dan çıkararak onun Balkanlardaki topraklarını aralarında paylaşmak idi.

Bu suretle ortaya çıkan Balkan Savaşı (1912-1913) Osmanlı Devletinin mağlubiyeti ile sonuçlandı ve imparatorluk Avrupa kıtasında büyük toprak kayıplarına uğradı.

Bu savaş sonunda Yunanistan Selanik, Kavala ve Makedonya kıyı şeridinin büyük bölümünü ele geçirdi. Sırbistan Makedonya'nın kuzey ve orta kısımlarını aldı. Yeni Pazar sancağının bir bölümünü kazanan Karadağ Sırbistan ile ortak bir sınır oluşturdu. Romanya Dobruca'nın bir kısmını muhafaza ederken Balkanlarda yüzyıllar süren Osmanlı hakimiyeti Doğu Trakya dışında sona erdi.¹¹

Balkan Savaşının sona ermesi ile onu izleyen Birinci Dünya Savaşının başlayışı arasındaki süre sadece on üç aydır.

Avusturya-Macaristan devletinin Sırbistan'a savaş açması üzerine Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi ile başlayan ve gerçekte İngiltere ve müttefikleri ile Almanya ve müttefikleri arasında bir dünya hakimiyeti için dört yıl sürmüş olan bu savaşa Osmanlı Devletinin katılmasına Mustafa Kemal taraftar değildi. Ona göre Osmanlı Devleti, hiç olmazsa bu savaşa mümkün mertebe geç girmeli idi. Zira Mustafa Kemal Almanya ve müttefiklerinin bu savaşı kazanacaklarını beklemiyordu.¹²

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşına bir oldu bitti ile girmiştir.

2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan Osmanlı-Alman ittifakından ne hükümet ve ne de hükümdar haberdar olmuştur. Bunu sadece Harbiye Nazırı olan Enver Paşa hazırlamış ve Sadrazam Sait Halim Paşa ile Dahiliye ve Hariciye Nazırları Talât ve Halil Beyler görevleri icabı olarak öğrenmişlerdir.

Savaşın sonra savaş sorumlularını tespit için kurulmuş olan Tahkikat Encüminde devrin dışişleri bakanı sıfatı ile sorgulanmış olan Halil Beyin ifadeleri hayret ve ibret dolu bir nitelik taşımaktadır.

Halil Bey, o gün acele olarak, Sadrazam Sait Halim Paşanın Yeniköy'deki yalısına çağırıldığını söyledikten sonra orada Sadrazam Paşadan başka Enver Paşa ile Talât Beyi bulduğunu ve Talât Beyin kendisine yan odada beklemekte olan Almanya Büyükelçisi Wangenheim'i göstererek "herife karşı ayıp oluyor, bağırp çağırıyor, ne istiyorsa imzalayın da şu iş bitsin gitsin" dediğini açıklamıştır.

¹¹ Bkz. H. BAYUR, Balkan Savaşları, 1999.

¹² Bkz. Hâkimiyeti Milliye gazetesinde yayımlanan "Hatıralar".

Tahkikat Encümeninde Başkanın kendisine bu şekilde bir devletin bir savaşa nasıl sürüklenebileceğini sorması üzerine Halil Beyin verdiği cevap da şudur: "Ne yapalım oldu bir kere, bu bir takdiri ilahidir".¹³

İttifak olayından daha önce kendisine haber verilmediği için Sadrazam Sait Halim Paşa üç gün süren bir küskünlük devri geçirmiş, durum bildirildiğinde Maliye Nazırı Cavit Beyle Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa ve iki gayrimüslim nazır istifa etmişler, Cavit Bey ise kısa bir süre sonra görevine yine avdet etmiştir.

Cavit Beyin Hatıralarında açıkladığına göre Türk-Alman ittifakının yapıldığı gün Osmanlı hazinesinde sadece 92.000 Türk lirası para vardı.

Osmanlı Devleti dört yıl süren Birinci Dünya Savaşında Türk tarihinin en büyük ordusunu çıkarmış, dört milyona yakın askeri seferber etmiş, birbuçuk milyonu cephe-lerde bulundurmuş, bir o kadar da zayıf vermiş ve sonunda mensup olduğu taraf ile birlikte savaştan mağlup çıkmıştır.

Bu durum karşısında, Osmanlı Devletini Birinci Dünya Savaşına sokan İttihat ve Terakki hükümetinin başlıca liderlerinin ülke dışına gitmeleri sebebi ile düşen bu hükümetin yerine gelen Müşir Ahmet İzzet Paşa hükümeti İngilizlerden mütareke talebinde bulunmuştur. Limni adasının Mondros limanında yürütülen görüşmeler sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde mütareke imzalanmıştır.

Bu mütarekenin çok ağır şartları, batı devletlerinin yıllardan beri Osmanlı Devletini tasfiye edip mirasına konma projelerini yürürlüğe koymalarına imkân sağlamıştı.

Bu sebeplerdir ki, Yunanlı siyasetçi Venizelos o günlerde yazdığı bir mektupta İngiltere Başbakanı Lloyd George'a aynen şöyle diyordu:.¹⁴

"Dünya Savaşının insanlık açısından en önemli sonucu ne Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun tasfiyesi ne de Almanya'nın her bakımdan sınırlandırılması olmayıp Türk İmparatorluğunun ortadan kaldırılmasıdır."

Osmanlı Devletinin taksimi hesaplarında Batı Anadolu kesin olarak, İstanbul ve Trakya ise muhtemel olarak Yunanistan'ın payı olarak düşünülmekte idi.

Özellikle Yunanistan açısından bu düşünce yıllardan beri bir tutku haline gelmiş bulunuyordu.

1821 Yunan ayaklanması ve bunun sonucu olarak 1829 da Edirne Antlaşması ile Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Yunanlılar Osmanlıları kendi topraklarını zorla ele geçirmiş istilâcı bir kavim olarak görmeğe başlamışlar ve bu topraklara tekrar sahip olmalarını sağlamak, olayları yaratmak ve bunlardan yararlanmak hayâllerini daima muhafaza etmişlerdir.

Nitekim daha 1844 yılında, yani bağımsızlığa kavuşmalarının onbeşinci yılında Yunanlı politikacı Kolettis Yunan Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada şöyle demişti.

¹³ Tahkikat Encümeni Zabıtları: Halil Beyin Sorgusu.

¹⁴ M. Llewellyn SMITH, *Ionian Vision*, 1998, s. 35 vd.

“Yunanistan bugünkü topraklar değildir. Burası Yunan ülkesinin en küçük ve en fakir bir parçasıdır. Yunanlılar da sadece bugün Yunanistan’da oturan kimseler değildir. Batı Anadolu’da (Ionia), Selanik’te, Serez’de, Edirne’de, İstanbul’da, Trabzon’da, Girit’te, Sisam’da ve bunlar gibi Yunanlıların oturdukları yerlerde bulunan kişilerdir.

Hellenizmin iki büyük merkezi vardır: Atina siyasî merkez, büyük rüyalarımızın hayali olan İstanbul ise gerçek merkezdir.”¹⁵

Görülüyor ki Yunanlıların Türk toprakları üzerindeki istekleri Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkmış siyasal bir davranış değildir. Tarihi bir hayalin politik oyunlar ile müsait konjunktürde yürürlüğe konulmasıdır.

Yunanlıların Anadolu macerasının temelleri daha 1912-1913 yıllarında Yunanistan’ın Balkan Savaşı sarhoşluğu içinde bulunduğu devrede Lloyd George, Churchill ve İngiliz vatandaşlığına geçmiş bulunan Yunanlı diplomat Sir John Stavridi arasında yapılmış olan gizli görüşmelerde atılmıştır.

Bu görüşmelerde Yunanlı diplomat İngiliz hükümet erkânına Venizelos’un hayâllere dayanan siyasî görüşlerini aktarmıştı.

Venizelos’a göre çözülmekte olan Osmanlı İmparatorluğunun yerini Doğu Akdeniz’de ve Ege’de Yunanistan doldurabilirdi. Böylece Süveyş kanalını ve Hindistan yolunu güvence altına almak sureti ile İngiliz imparatorluk yollarının koruyucusu rolünü de başarı ile oynayabilirdi.

Yunanistan da buna karşılık İngiltere’nin diplomatik himayesine ve maddi yardımlarına kavuşabilirdi. Bu suretle Yunanistan Venizelos’un deyimi ile, yakın geçmişi ile kıyaslanamayacak bir gelişme ve ihtişama sahip olabilirdi.

Anlaşıyor ki siyasî bakımdan dünya görüşleri birbirinden farklı olan Lloyd George ve Winston Churchill Akdeniz’de İngiliz hâkimiyetini sağlamak için Yunan limanlarına ihtiyaç duyuyor ve böyle bir iş birliği için gerekirse Kıbrıs adasını bile Yunanistan’a devretmeye razı olabileceğini açıklıyordu.¹⁶

Aynı Churchill 1919-1922 yılları arasında, yani Harbiye Nazırı olarak İngiliz Hükümetinde görev yaptığı devrede, kabine arkadaşı ve hükümet başkanı Lloyd George’dan farklı düşünerek Yunanlıların Anadolu serüvenine sıcak bakmıyor ve Milli Türk Hükümeti ile bir an önce anlaşıp barışın sağlanması gerektiğini savunuyordu.

Lloyd George ise geleneksel politikasını izleyerek Yunanistan’ı desteklemeye devam ediyor ve Yunanlılara dayanarak Balkanlarda ve Ortadoğu’da İngiliz nüfuzunu yaymak siyasetini sürdürmek istiyordu.

Lloyd George zaten, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Liberal Parti başkanı olarak İngiltere’de başbakanlık etmiş dindar bir politikacı olan ve Bulgaristan olayları dolayısıyla koyu bir Türk düşmanı olarak şöhret yapmış bulunan Gladstone’nun geleneklerine göre yetişmiş, dar görüşlü taşralı bir dava vekili olup bütün politik hayatını Yunan dostluğu ve Türk düşmanlığı eksenine oturtmuş olan bir politikacı idi.

¹⁵ S. MARKEZINIS, Political History of Greece, 1966, s. 208 vd.

¹⁶ Llewellyn SMITH, age. s. 13.

Ona göre, dünyanın her tarafına yayılmış bir imparatorluğa sahip bulunması dolayısıyla bir deniz devleti olan İngiltere'nin doğu Akdeniz'de ve Ege'de menfaatleri olan Yunanistan'la işbirliğinde bulunması her iki tarafın da yararına bir davranıştı.

Ancak, bir dünya devleti olan ve bu sebeple çok taraflı ve global düşünmek zorunda bulunan İngiltere'nin tek bir devleti desteklemekle bölgedeki siyasî dengeyi bozması uygun olamazdı.

Eski bir deyimle "siyasette büyük devletler bütün yumurtalarını tek bir sepete koyamazlar"dı. Nitekim İngiliz hükümeti de bu durumu biliyor ve ona göre dengeli bir siyaset izlemek istiyordu. Bu ilkeyi anlayan bir Lloyd George vardı ve hayâl ve ihtiraslarına sınır tanımayan Venizelos ile ortak bir politika izlemekte ısrar ediyordu.

Bu politikanın, İngiltere bakımından, ciddiyet ve resmiyet kazanması 25 Ocak 1915 tarihinde İngiltere dışişleri bakanı Sir Edward Grey'in İngiltere'nin Atina elçisi Sir Francis Elliott'a talimat vererek Yunanistan'ın İtilaf Devletleri ile birlikte savaşa girmesi halinde Anadolu'da önemli ölçüde toprak kazancına sahip olabileceği hususunda bilgi vermesini istemesi ile başladı.

Bu bilgiyi alan başbakan Venizelos hemen Kral Konstantine başvurarak bu tavsiye yerine getirildiği takdirde zaten Balkan Savaşı ile genişlemiş olan Yunan topraklarının daha da genişleyerek milli sınırların iki katına çıkabileceğini bildirmiş ve kralı savaşa katılmak hususunda teşvik etmiştir.

Zaten Yunanistan'ı savaşa sokabilmek için İngilizlerin Yunanistan'a vaad edebilecekleri Kıbrıs'tan başka yegâne toprak batı Anadolu sahilleri idi. Zira Ege adaları halâ İtalya'nın elinde bulunuyordu ve Trakya'da ise Bulgarların gözü vardı.

Birinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkacak yeni dünya düzenini saptamak amacı ile Versailles'da toplanmış olan ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson, İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau, İtalya Başbakanı Orlando'dan kurulu Yüksek Konsey'e Yunan Başbakanı Venizelos, Lloyd George'un desteği ile çok tesir etmekte idi. Bu durumdan yararlanarak Venizelos barış konuşmaları esnasında, İngilizlerin eski tekliflerine dayanarak, İzmir'e Yunan askeri çıkartılmasını ve böylece Batı Anadolu'yu Yunanistan'ın işgal ve ilhak etmesini önerdi.

Yunanistan'ın bu önerisine Amerika Birleşik Devletleri toprak ilhaklarına taraftar olmadığı, İtalya ise aynı yerlerde kendisinin gözü olduğu için itiraz ediyorlardı.

Venizelos ise bölgeyi ilhak ettikleri takdirde oralarda yaşayan Müslüman Osmanlı halkının, yani Türklerin, Yunan hâkimiyeti altında sadık bir toplum teşkil edeceklerini iddia ediyor ve teklifinde ısrar ediyordu.

Bu iddiayı İngiltere Başbakanı Lloyd George destekliyor, buna karşılık İngiltere Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul'daki İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığı buna kuşku ile bakıyorlardı.

Buna rağmen Lloyd George kararında ısrar etti ve Clemenceau'yu da ikna ederek bütün itirazlara rağmen işgâle yeşil ışık yaktı ve itilaf Devletleri Yüksek Komisyonu, istemeyerek de olsa, işgâle izin verdi.

Birinci Dünya Savaşına son veren antlaşmalar Paris civarındaki küçük kasabalarda birer birer mağlup devletlere imza ettirilmişti.

İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti temsilcileri arasındaki antlaşma da Paris civarındaki Sevr kasabasında okunup Osmanlı delegelerince imzalandı (10 Ağustos 1920).

433 maddeden oluşan bu antlaşma yıllardan beri Osmanlı Devletini yok edip mirasına konmak isteyen Avrupa devletlerinin bu özlemlerini gerçekleştiren bir belge idi.¹⁷ O derece ki, zamanın Osmanlı sadrazamı “Sulh şeraiti müstakil bir devlet mefhumu ile kabili telif değildir” diye nitelemişti.¹⁸

Ne var ki 22 Temmuz 1920 tarihinde sarayda hükümdarın başkanlığında toplanan ve Osmanlı Kanunu Esasisinde yeri olmaması sebebi ile hukukî sıfat ve değeri bulunmayan “Saltanat Şurası” bu antlaşmanın imzalanması hususunda tek bir red oyuna karşı, hemen ittifakla, kabul kararı vermişti.¹⁹

Sevr Antlaşmasına göre Osmanlı Devleti, İstanbul ve civarına ve merkezi Anadolu’da ki bir kısım vilayetlere inhisar ediyordu. İstanbul ve Çanakkale boğazları milletlerarası bir komisyonun denetimine bırakılıyordu. İzmir ve civarı Yunanlılara veriliyor, Kürdistan ismi takılan birkaç doğu vilayetine muhtariyet tanınarak ayrı bir yönetim ve devlet kuruluyordu. Doğu Trakya ve bütün Ege adaları Yunanistan’a bırakılmıştı. Kuzey doğuda bir Ermenistan devleti kurulmuştu. Irak, Hicaz, Mısır ve Kıbrıs’ı İngilizler; Suriye ve Tunus’u Fransızlar; Trablusgarp’ı, İtalyanlar alıyordu. Böylece paylaşılması tamamlanan Osmanlı İmparatorluğundan Türklere ayrılan Orta Anadolu daki üç milyon kadar nüfuslu küçük devlet tamamen bağımsız da değildi. Bilâkis, silahtan arındırılmış ve batılı devletlerin mali denetimi altına alınmıştı. Ancak imzalanmış olan bu antlaşma gelişen olaylar sebebi ile hiçbir zaman onaylanmamış ve bir ibret belgesi olarak tarihin sayfaları arasına gömülmüştür.²⁰

Mondros Mütarekesinin yedinci maddesinde İtilaf Devletlerinin “Emniyet ve selâmetlerini tehdit eden bir vaziyet karşısında bu devletlerin herhangi bir sevkülceyş noktasını işgal hakkına malik oldukları” Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmişti. İtilaf Devletleri bu maddeyi, galip mevkiinde bulunmalarına dayanarak ve sırf kendi yararlarını gözeterek, işlerine geldiği gibi yorumlamışlar ve buna dayanarak Yunanlıları 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’e çıkartmışlardı.

Ancak 19 Mayıs 1919 tarihinde Atatürk’ün Anadolu’ya geçerek Milli Mücadeleyi başlatması, Misakı Millî’nin ilânı, silahlı mukavemetin başlaması ve Birinci İnönü zaferi gibi gelişmeler siyasî durumu etkilemiş ve İngiliz hükümetinin inisiyatifi ile İtilaf Devletleri Yunanistan ve Türkiye’yi (Ankara Hükümeti dahil) Sevr Antlaşması hükümleri dahilinde müzakerelerde bulunmak üzere Londra’da bir konferansa davet etmişlerdir.

¹⁷ Osmanlı Devletinin taksimi, Albert Sorel’in dediği gibi, uzun yıllardan beri düşünülmüş bir şeydir. “Şark Meselesi” Türklerin Avrupa’ya ayak bastıkları gün başlamıştır. Bkz. BİLSEL, Devletler Hukuku, Giriş, 1940, s.161. ““Şark Meselesi” şarkta değil garptadır. Garp yaratmasa idi “Şark Meselesi” yoktu. “Şark Meselesi”nin tarihi Osmanlı umuruna Avrupa müdahalatının tarihidir.”” Ahmet Selahattin, Hukukî ve Siyasî Tetebbular, İstanbul, 1339, s. 45.

¹⁸ Sevr Antlaşması ve İstanbul hükümetinin bu konudaki tutumu hakkında bkz. M. T. Biren Bir Devlet Adamının II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Cilt II, 1993, s.196 vd. s.400 vd.

¹⁹ Ülkenin o zamanki tanınmış siyaset, bilim ve idare adamlarından toplanmış *ad hoc* bir kuruluş olan bu mecliste tek olumsuz oyu emekli topçu feriki (Korgeneral) Rıza Paşa vermişti.

²⁰ Sevr antlaşmasının Türk ve yabancı yazarlar tarafından değerlendirilmeleri için bakınız: BİREN, age; J. C. HUREWITZ, Diplomacy in the Near and Middle East, vol. II, 1956, s. 81 vd.

Londra Konferansında müzakere edilen hususlardan olumlu bir sonuç çıkamamıştır. Zira İtilaf Devletleri ilk metin üzerinde sathî ve pek zaruri bir takım değişiklikler ile Sevr Antlaşmasını Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine de tasdik ettirmek istemişlerdir.

Ankara hükümeti tabii olarak bunu kabul edemezdi ve etmedi. Bunu anlayan İtilaf Devletleri de eski politikalarına dönerek Yunanistan'a, Anadolu'da taarruza geçmesi hususunda yeşil ışık yaktılar.

Bu olayları izleyen aylarda İkinci İnönü ve Sakarya zaferleri kazanılmış, Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Kars Antlaşması yapılmış, İtalyanlarla bir uzlaşmaya varılmış, Türkiye ile Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştı.

En sonunda ise Türk ordusunun büyük taarruzu ile Yunan ordusu bozulmuş, batı Anadolu Yunan'dan temizlenmiş ve İzmir ve havalisi Türk ordularının eline geçmişti.

İzmir'in ve batı Anadolu'nun düşmandan temizlenmesi ile Türk ordularına Boğazlar ve İstanbul yolu açılmış oluyordu.

Bu durum İngiltere'de büyük endişe yarattı.

Türk ordularının Çanakkale ve İstanbul üzerine yürümeleri ihtimali karşısında Fransa ve İtalya devletlerinin ilgisiz kalmaları üzerine İngiltere hükümeti dominyonlarına başvurarak askeri yardım istedi. Fakat dominyonlardan da olumlu bir cevap ve davranış görmeyince İngiltere, Ankara hükümeti ile mütareke görüşmeleri yapmak zaruretinde kaldı.

Bu maksatla İtilaf Devletleri bir taraftan İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri ve Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Bonar Law'ını Atatürk'le görüşmek üzere İzmir'e gönderirken diğer taraftan da dışişleri bakanlıkları yolu ile Ankara ile temasa geçerek mütareke için görüşme isteğinde bulundular.

Bu istek üzerine 11 Ekim 1922 tarihinde yapılan Mudanya Mütarekesi ile Türkiye ile Yunanistan arasındaki silahlı çatışmalar durduruluyordu. Ayrıca Edirne dahil, Meriç nehri sınır olmak şartı ile bütün Doğu Trakya Yunanlılar tarafından boşaltılıyor ve Türk kuvvetlerine teslim ediliyordu. İstanbul ve Çanakkale Boğazları da Türkiye'nin denetimine bırakılıyordu.

İsmet Paşanın ve İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcilerinin imzaladıkları mütareke belgesini Mudanya'ya gelmiş fakat gemilerinden çıkmamış olan Yunan askeri temsilcileri, yetkilerinin yeterli olmadığı gerekçesi ile, imzalamamışlar ve bazı itirazlar ileri sürmüşlerdi. Buna rağmen İtilaf Devletleri temsilcileri hükümetleri vasıtası ile mütarekenin hükümlerini Yunan hükümetine kabul ettirmişlerdir.

11 Ekimde imzalanan mütarekeden bir hafta sonra Lloyd George'un izlediği siyasetin tamamen iflas etmiş olduğunun İngiltere'de anlaşılmış olması sebebi ile koalisyon hükümetinin ortağı Muhafazakâr Partinin hükümetten ayrılması sonucu desteksiz kalan Lloyd George istifa etmiş ve böylece siyasî hayatta iktidardan ebediyen uzaklaşmıştır.

Bonar Law'un kurduğu Muhafazakâr hükümette dışişleri bakanlığını deruhte e-

den Lord Curzon'un²¹ girişimleri ile barış konferansının İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanması önerilmiştir.

Bu sebeple İstanbul'daki İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri Büyük Millet Meclisi hükümetinin İstanbul temsilcisine başvurarak barış konferansının 13 Kasım tarihinde Lozan'da toplanmasını teklif etmişlerdir. İtilaf devletleri aynı davet teklifini İstanbul hükümetine de yapmışlardır.

Bu teklif üzerine İstanbul hükümetinin Sadrazamı Tefik Paşa Ankara'da Mustafa Kemal Paşaya telgrafla müracaat ederek elde edilen askerî zaferin Ankara ile İstanbul arasındaki ikiliği kaldırmış olduğunu söyleyerek barış görüşmeleri hakkında anlaşmak üzere İstanbul'a yetkili bir kişinin gelmesini ya da Ankara'ya birinin gitmesini istemiştir. Bundan anlaşılıyordu ki Tefik Paşa barış konferansı için görüşelim derken İstanbul'un, saltanat ve hilafetin durumunu da tayin ve tespit edelim demek istiyordu.

Bu durum karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi bir karar vererek İstanbul hükümetinin hukuken yokluğunu ilân etti. Böylece İstanbul'daki Babîâli ve bütün bakanlıklar hukukî varlıklarını kaybettiler.²² Artık barış konferansına yalnız Ankara temsilcileri gidecekti.

Bu karardan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından İstanbul'daki idareye Ankara'nın resmi temsilcisi Refet Paşa tarafından el konuldu ve Refet Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Başkumandanlık mümessili ünvanını alıp İcra Vekilleri kararına müsteniden bir yönetmelik yayınladı. Bu yönetmelikte İstanbul şehrinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına bir vilayet olarak yönetileceği belirtiliyor ve bu uygulamanın esasları tespit ediliyordu.²³

Olayların bu şekilde gelişerek İstanbul hükümetinin fiilen ve hukuken ortadan kalkması üzerine Lozan Barış Konferansına gidecek temsilcilerin sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından tespit ve tayini gerekiyordu.

Nitekim böyle olmuş ve Lozan Konferansına Türk temsilcileri olarak İsmet Paşanın başkanlığında Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey'le Trabzon milletvekili Hasan Saka Bey murahhas olarak görevlendirilmişlerdir. Kendilerine ayrıca geniş bir danışmanlar heyeti yardımcı olacaktı.²⁴

Lozan Konferansı 1922 Kasımının 13'ünde toplanması gerekirken Londra-Paris-Roma arasındaki görüşmelerin bitirilememesi sebebi ile tespit edilen tarihte başlayamamıştır.

İsmet Paşa Türk heyeti ile birlikte kasımın onbirinci akşamı Lozan'a gelmiş fakat

²¹ Lord Curzon (1859-1925) için Britannica Ansiklopedisi şöyle diyor: "Onsekizinci yüzyılın aristokratik zihniyetini taşıyan son siyaset adamı. Uzun yıllar Hindistan'da Kral Naipliği görevini yapmış, sömürgeci zihniyetli, hâris, demokratik bir dünya düzenine uymayan fikirleri olan bir politikacı. Başbakanlık görevinin kendisine verilmemesi üzerine küskün bir şekilde hayata veda etmiştir.

²² Bu konunun ayrıntıları için bakınız: BİREN, age.

²³ İstanbul hükümetinin lağvı ve İstanbul yönetiminin Ankara'ya geçmesi olayının İstanbul'daki gelişmeleri hakkında son İstanbul hükümetinde bakan olarak bulunmuş olan Mehmet Tefik Biren Beyin hatıralarına bakınız: Yukarıda sözü geçen eser, cilt II.

²⁴ Lozan Barış Konferansındaki Türk temsilcileri, bunların danışmanları ve heyetin Lozan'daki faaliyetleri hakkında bakınız Ali Naci Karacan, Lozan, 1971.

müzakerelerin başlamasının yirmi Kasım bırakıldığını öğrenmişti.

İsmet Paşayı bekleyen bir resmî davet mektubu vardı.

Poincare kendisini Fransa hükümeti adına Paris'e davet ediyor ve bu suretle iki devlet adamının konferansın resmen açılışından önce faydalı görüşmeler yapabileceklerini bildiriyordu.

İsmet Paşa, kendisini davet eden taraflar olarak, devletlere birer nota vererek konferansın geri bırakılmasını resmen protesto etti ve bir basın toplantısı yaparak durumu dünya kamuoyuna açıkladı. Daha sonra da Fransa hükümetinin davetini kabul ederek Poincare ile görüşmek üzere Paris'e gitti.

Üç gün süren Paris ziyaretinde İsmet Paşa Poincare dışında Ankara İtilafnamesini hazırlamış olan Fransız Parlamentosu Dışişleri Komisyonu başkanı Bouillon ve Harbiye Nazırı Painleve ile görüştü.

Görüşmeler genel nitelikte cereyan ediyor. Fransızlar özellikle kendilerini ilgilendiren Osmanlı borçları, imtiyazlar, okullar gibi konularda Türk heyetinin görüş ve davranışlarını öğrenmek istiyorlardı.

Nihayet Lozan Konferansı 1922 yılının 20 Kasım salı günü açıldı. Bu konferansla beraber Birinci Dünya Savaşını bitiren ve onun sebep olduğu sorunları tasfiye ettiği sanılan toplantıların dördüncüsü ve sonuncusu da tarihteki yerini almış oldu.

Konferansın çalışma yönetimi tespit eden içtüzüğü uzmanlar komitesi hazırlamıştı. Bu metnin konuşulmağa başlanması ile birlikte Türk Başdelegesi de itirazlarına başlamıştı.

Konferans içtüzüğünün ilk maddesi şu şekilde kaleme alınmıştı:

“Fransa, Büyük Britanya, İtalya devletlerinin Javeti üzerine doğuda barışı korumak amacı ile toplanan bu Konferans 1914 yılından beri aralarındaki barış haleldar olmuş olan devletlerin yetkili temsilcileri ile Amerika Birleşik Devletlerinin temsilcilerinden meydana gelir.

Boğazlara ilişkin görüşmeler sırasında Konferans, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin temsilcilerini de davet eder.

Doğu meselelerinin düzenlenmesinde ilgili olan diğer devletler doğrudan doğruya kendilerini ilgilendiren konularda düşüncelerini yazılı ya da sözlü olarak bildirmek üzere müzakerelere kabul edilirler.”

Bu maddeye Türk Başdelegesi İsmet Paşa itiraz ederek evvela konferansa verilen ismin doğru olmadığını söyledi. Ona göre Konferans “Doğu İşleri Konferansı” değil “Lozan Konferansı” idi.

Nitekim isimde gerekli değişiklik hemen yapıldı ve toplantının adı “Yakın Doğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” şeklinde düzeltildi.

İçtüzüğün ikinci maddesi Konferansa devletlerce gönderilen temsilcilerin sayısı ile ilgili idi. Üçüncü madde Konferansın başkanlığını sıra ile İtilaf Devletlerine bırakıyor, dördüncü madde ise konferansa bir genel sekreter öngörüyordu.

Türk Başdelegesi Konferans toplantılarına sadece itilaf devletleri temsilcilerinin sıra ile başkanlık etmelerini ve Türk delegesinin bunun dışında bırakılmasını itiraz sebebi yaparak protesto etti. Buna rağmen bu görevin davet eden devletlere ait bulunduğu ileri sürülerek madde aynen kabul olundu.

İçtüzüğün beşinci maddesi konferansa konu olan hususların teşkil edilecek üç ayrı komisyonda ele alınması ve bu komisyonlarda kararlaştırılan kararların daha sonra genel kurula arzedilmesini tespit ediyordu. Ayrıca, kurulacak bu üç komisyonun her birine davet eden devletlerden birinin başdelegesinin başkanlık etmesini öngörüyordu. Bu komisyonlarda konular ele alınacak, tartışılarak bir karara varılacak ve bu kararlar nihai ve bağlayıcı kararların alınması için genel kurula sunulacaktı.

Komisyonlar şu şekilde kurulmuştu:

Birinci Komisyon : Başkanı İngiltere Başdelegesi Lord Curzon. Ele alacağı konular: Sınırlar, Boğazlar;

İkinci Komisyon: Başkanı İtalya Başdelegesi Marki Garoni. Ele alacağı konular: Türkiye'deki yabancıların tâbi olacakları hukukî rejim;

Üçüncü Komisyon : Başkanı Fransa Başdelegesi Mr. Barre. Ele alacağı konular: Malî ve ekonomik konular.

Görülüyor ki, İtilaf Devletleri kendilerini en çok ilgilendiren konularla uğraşacak komisyonların başkanlıklarını almışlardı.

Türk heyeti bu davranışı göz ardı etmediğini kesin kelimelerle belirtti ve bu yoldaki protestosunu zabıtlara geçirtti.

Geçmiş yüzyıllara uzanan çeşitli sorunları çözecek olan bu Konferansta ele alınacak olan konuların en önemlileri kuşkusuz toprak ve sınırların tespiti, Boğazların tâbi olacağı hukukî statünün tanzimi, kapitülasyonların tasfiyesi, azınlıkların durumu ve Osmanlı borçları yani Düyunu Umumiye idi.

Bu itibarla komisyonlar içinde en önemlisi de birinci komisyondu. Zira bu komisyonun ele alacağı konular arasında arazi ve sınırlar, Ege Adaları, Boğazlar, Musul gibi taraflar için çok önemli olanlar vardı. Konferansın bütün akıbeti bu komisyonun alacağı kararlara bağlı bulunuyordu.

Özellikle İngiliz baştemsilcisi Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında geçen çok şiddetli tartışmalar dolayısıyla zaman zaman dağılma tehlikesi gösteren konferans nihayet 4 Şubat 1923 günü kesildi ve temsilciler ülkelerine döndüler. Konferansın bu ilk devresi 86 gün sürmüştü.

Kesilmeye sebep olan olay şu şekilde gelişmişti: 31 Ocak günü konferansın üç ana komisyonu ortak bir toplantı yaparak o vakite kadar bu üç komisyonda karara varılamamış olan konuları tespit ederek bunları kapsayan bir metin hazırlamış ve 161 maddelik bu metni imzalanmak üzere Türk murahhas heyetine vermişti.

İngiltere tarafından kaleme alınarak İtilaf Devletlerinin son ve kesin teklifleri olarak Türk heyetine verilen bu metinde Trakya sınırında Dedeağaç Yunanistan'a bırakılıyor, Ege denizinde İmroz ve Bozcaada dışındaki adalar yine Yunanistan'a veriliyor,

Türkiye-Suriye sınırı Türk-Fransız anlaşmasında olduğu gibi kabul olunuyor, Irak sınırı Musul meselesi olarak Milletler Cemiyetinin kararına bırakılıyor, Boğazlar sorunu belirli koşullar altında Milletlerarası bir komisyonun denetimine veriliyordu. Kapitülasyonlar kalkıyordu. Ancak beş yıl süre ile yabancı hâkimler Türk yargı teşkilâtında görev yapacaklardı. Türkiye, Suriye, Irak, Hicaz, Mısır, Sudan, Libya, Kıbrıs üzerindeki haklarından feragat edecekti.

Bu metinde yer almış olan konulardan kapitülasyonlar ile malî hususlar, tazminat ve Musul meselesi hakkındaki itirazlarını İsmet Paşa daha önce karşı tarafa bildirmişti. Ayrıca metinde daha önce ele alınmamış yeni bir takım durumlar da vardı. Bütün bu sebeplerle İsmet Paşa metni incelemek ve bir cevap vermek için sekiz gün mühlet istedi.

İsmet Paşanın imza yetkisine sahip olduğuna inanan ve bu inancı İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Vekili Neville Henderson tarafından desteklenen Lord Curzon süre isteğine karşı çıkıyor ve hemen imzalanmasında ısrar ediyordu.²⁵

Sonunda İsmet Paşanın istediği müddet verildi ve bu müddet içinde Türk heyeti metni inceleyerek karşı tarafa cevabını verdi. Bunu takiben İsmet Paşa ile Lord Curzon kendi aralarında uzun bir görüşme yaptılar. Daha sonra da İtilaf Devletleri temsilcileri kendi aralarında bir toplantı yaptılar. Sonuç değişmemişti. İsmet Paşa Türk millî hakiyetine aykırı hiçbir hükmü kabul etmeyeceğini söylüyor ve böylece İtilaf Devletlerinin isteklerini reddediyordu.

İstediklerini elde edemeyen Lord Curzon, Londra'da kendisini bekleyen acele işleri olduğunu, artık fazla vakit kaybedemeyeceğini belirterek Lozan'ı terketti. Fransız ve İtalyan baştemsilcileri de onu takiben Lozan'dan ayrıldılar.

Batılı devletler baştemsilcilerinin aslında yapmak istedikleri Lozan'da yalnız kalan Türk baştemsilcisinin Konferansın devamı için itiraz ettiği hususlardan fedakârlık yapması ve böylece giden temsilcilerine Lozan'a dönmek imkânını sağlaması idi.

İsmet Paşa bunu yapmadı ve giden temsilcilerin arkasından o da Ankara'ya dönmek üzere Lozan'ı terketti.

Ancak, yeni Türkiye devleti ile barış yapmak ve Ortadoğu'da istikrarı sağlamak zorunluluğunu duyan batı devletleri tekrar müzakere masasına dönmek istediler.

Böylece 24 Nisan 1923 günü başlayan ikinci devre çalışmaları daha çok bir uzlaşma ve anlaşma çabaları niteliği taşımakta idi. Bununla beraber ele alınacak konular da çok önemli idi. Kapitülasyonlar, Boğazlar, Türk-Suriye, Türk-Irak sınırları yani Musul, Yunan tazminatı hep anlaşma bekleyen konulardı.

Kapitülasyonlar batılı devletlerin kendileri dışındaki ülkelerde kendi vatandaşlarını mahalli devletlerin otoritesi ve denetimi dışında tutmalarını ve onları kendi konsoloslarının güvencesi ve denetimi altında bulundurmalarını sağlayan bir uygulama idi.

Bu uygulamanın örneklerine eskiden Çin'de, İran'da ve bazı İslâm ülkelerinde tesadüf ediliyordu.

²⁵ Ankara ile Lozan arasındaki şifre muhaberatının İngilizlerce izlendiğine dair bakınız: "Lord Curzon ve 1922-23 Lozan Konferansında Gizli İstihbaratın Kullanımı", Keith JEFFREY ve Alan SHARP, 70 Yılında Lozan, (İnönü Vakfı Yayınlarından, 1993), s. 145.

Osmanlı Devletinde bu tür imtiyazlar önceleri ticari amaçlarla Venedik'lilere ve Cenova'lılara verilmişti. Fakat asıl ahdî ve genel nitelikte olan kapitülasyonlar Kanunî Sultan Süleyman tarafından Fransızlara verilmiş ve zamanla bu imtiyazlar diğer batı devletlerine de teşmil edilmişti.

Osmanlı Devletinin kuvvetli olduğu devirlerde tek taraflı bir hoşgörü olarak telakki edilen bu durum devletin zayıfladığı devirlerde yabancı devletler tarafından suiistimal edilerek bir hak olarak ortaya sürülmüş ve bu imtiyazlar devletin asli yetkilerini kısıtlamaları ve hattâ tamamıyla ortadan kaldırmaları sebebi ile bağımsız devlet anlamıyla bağdaşmayan bir durum yaratmışlardı.

Bu sebeple ondokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı Devleti bu imtiyazlı durumları ortadan kaldırmak için girişimlerde bulunmağa başlamış fakat bunlardan hiçbir sonuç almak mümkün olmamıştır.

İlk teşebbüs 1856 Paris Kongresi sırasında Âli Paşa tarafından yapılmıştı. Islahat Fermanında tespit edilmiş olan reformlar dolayısıyla kapitüler nitelikteki hükümlere gerek kalmadığı ileri sürülmüş fakat bu teklif devletlerce kabul olunmamıştı.

Daha sonraları 1880, 1908, 1909, 1912 yıllarında yeniden teşebbüslere geçilmiş ve yine bir sonuç alınamamıştı.

Son olarak 1914 yılında Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girdiği sırada devletlere birer nota verilerek kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından ilga edilmiş olduğu açıklanmış fakat buna karşı ilk itiraz birlikte savaşa girdiğimiz müttefikimiz Almanya tarafından yapılmıştı.

Lozan Konferansının son safhasında kapitülasyonlar konusu şiddetli tartışmalardan sonra lağvedilmelerine karar verilmek sureti ile ortadan kaldırıldı. Sadece adlî kapitülasyonlar alanında Türk yargı teşkilatında yabancı hakimlerin danışman sıfatı ile beş yıl süre ile görev yapmaları kabul olundu. Gerek bu sürenin sona ermesi ve gerekse Türkiye'de laikliğin kabul edilmiş olması ve Medeni Kanun ile diğer benzer kanunların yürürlüğe girmesi ile kapitülasyonlar Türkiye'de tamamı ile ve bütün şekil ve sonuçları ile ortadan kalkmış oldu.

Boğazlar rejimine gelince Türkiye'nin bu konudaki tezi Boğazlar ve civar topraklar üzerinde Türkiye'nin tam bir hâkimiyeti esasına dayanıyordu.

Denizlerde kuvvetli olan devletler ve özellikle İngiltere Boğazlarda tam bir geçiş serbestisi ve iki taraftaki bölgelerin askerden ve silahtan arındırılması esasını savunmakta idiler.

Rusya ve Karadeniz'de sahili bulunan devletler ise tam aksi bir tezle Boğazların yabancı donanmalara kapatılmasını istemekte idiler.

Neticede Lozan'da Boğazların iki yakasının askerden ve silahtan arındırılması ve savaşta ve barışta Türk gemileri dışındaki ticaret ve savaş gemilerinin geçişlerinin bir takım sınırlamalara tâbi tutulması ve bunları denetlemek amacı ile başkanı Türk olan bir Milletlerarası Boğazlar Komisyonu kurulması karar altına alınmıştı.

Ancak 1936 yılında yapılan Montreux Antlaşması ile bütün bunlar kaldırılmış ve Boğazlar üzerinde mutlak bir Türk hâkimiyeti kabul olunmuştur.

Türkiye'nin Suriye ile olan sınırı Lozan'da tespit edilirken Millî Hükümetin Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde yaptığı antlaşma ile kabul edilen sınır olduğu gibi bırakılmıştı.

O vakit bu sınır çizilirken büyük ekseriyetini Türklerin oluşturduğu İskenderun ve Antakya bölgesi, başka bir deyimle Sancak diye anılan bölge millî sınırlar içine alınamamış ancak burası için özel bir yönetim şekli öngörülmüştü. Lozan Antlaşması da bu antlaşmayı teyit ediyordu.

Ancak Türklerle meskûn bu yerlerin millî sınırlar dışında kalması millî hisleri rencide etmekte idi. Nitekim sırf bu sebeptendir ki Lozan Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülüp oylanırken o bölge milletvekilleri Antlaşmaya olumsuz oy kullanmışlardı.

Suriye'de mandater sıfatı ile bulunan Fransa Türk halkı ile meskûn bu bölgede özel bir yönetim uygulayacağına dair güvence vermiş olmasına rağmen Fransa ile Suriye arasında 1936 yılında yapılan ve Fransa mandasına son veren anlaşmada bu yönetimin ve güvencenin devamına ilişkin bir hüküm yoktu.

Bu durum hem bölge halkı ve hem de Türk milleti üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştı.

Atatürk 1936 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisini açış nutkunda bu konudaki Türk milletinin duyarlılığını belirten bir konuşma yaparak "Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan, İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz" demişti.

Zaten 26 Eylül 1936 tarihinde Milletler Cemiyetinin Konsey toplantısında Türkiye Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras İskenderun ve Antakya halkına kendilerini yönetmek yetkisinin tanınması önerisinde bulunmuş ve Konsey de bu hususun Türkiye ile Fransa arasında görüşülmesi hususunda karar almıştı.

Fransa'nın bu konuda isteksiz davranması üzerine yıllar önce bu bölge için "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz" demiş olan Atatürk bu defa "Hatay benim şahsî meselemdir" diyerek verdiği direktiflerle iş tekrar Milletler Cemiyetinin gündemine gelmiş ve 19 Haziran 1938 tarihinde bu kurum bölgeye özerklik veren kararını açıklamıştır. 23 Haziran 1939 tarihinde ise Türkiye ile Fransa bu kararı onaylayan ve sorunu kesin olarak hâleden antlaşmayı imzalamışlardır.

Böylece özgürlüğüne kavuşan ve bağımsız olarak millî meclisini kuran Hatay Devleti ana vatana katılma kararı almış ve 7 Temmuz 1939 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi bir kanunla bu katılma kararına dayanarak o bölgeyi Hatay vilayeti olarak millî sınırlar içerisine almıştır.

Türkiye'nin Irak ile olan sınırı Lozan'da Musul meselesi olarak özellikle İngiltere ile Türkiye arasında çetin tartışmalara sebep olmuş, bir sonuç alınamayınca da bu konunun barış görüşmeleri dışında Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözülmesine karar verilmişti.

Türk-Irak sınırı tespit edilirken Türk delegasyonu bölgenin tarihî, coğrafi, kültürel ve etnik özellikleri gözönünde tutularak Musul ve havalisinin Türkiye sınırları içeri-

sinde bırakılması gerektiği tezini kuvvetle savunmuş ve hattâ daha da ileri giderek bölgede bir halk oylamasına gidilmesini önermişti.

Ancak, bölgedeki petrol kaynaklarından yararlanmayı akıllarından çıkarmayan İngilizler müttefiklerinin de desteği ile bütün bu önerileri geri çevirmişti.

İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında bu konuda yapılan ikili görüşmelerde de bir sonuç alınamayınca sonunda bu konuyu barış görüşmelerinden ayırmak yoluna gidilmişti.

Esasında İngilizlerin Musul bölgesini ele geçirme girişimleri daha önceki yıllarda başlar.

Birinci Dünya Savaşından sonra mütareke imzalandığı sırada Musul Türk ordusunun elinde idi. İngilizler Mondros Mütarekenamesinin yedinci maddesindeki "emniyetlerini tehdit eden bir vaziyetin ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik noktayı işgal etme" yetkisini kendilerine veren hükme dayanarak Musul ve havalisini işgal etmişlerdi.

Mütareke yıllarında ve Millî Mücadele devrinde batı Anadolu'da düşmanla savaşan millî kuvvetler ise Musul bölgesinde sayıları yüzbini aşmış olan İngiliz kuvvetleri ile savaşacak durumda değildi. Bu sebeple Lozan Konferansı sırasında o bölgedeki Türk sınır karakolları aşağı yukarı şimdiki sınır çizgisinde bulunuyordu.

Lozan görüşmeleri sırasında bu sınır hakkında bir karara varılamayınca antlaşmaya bu konuya ilişkin şu hüküm konulmuştu.

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır dokuz ay içerisinde Türkiye ve Büyük Britanya arasında anlaşma yolu ile tayin edilecektir. Bu süre içinde iki devlet arasında bir anlaşma olmadığı takdirde anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Konseyine arz olunacaktır."²⁶

Maddenin bu hükmüne dayanılarak iki devlet temsilcileri İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Türkiye'yi Fethi Okyar'ın ve İngiltere'yi de Sir Percy Cox'un temsil ettiği toplantılar iki hafta kadar devam etmiş fakat bir netice alınamamıştır.

Bu durum karşısında İngilizler güney-doğu sınır bölgemizde bazı askeri girişimlerde bulunmağa teşebbüs etmişlerse de Türk hükümetinin aldığı kesin tedbirler karşısında konuyu barışçı yoldan çözmek için anlaşma hükümleri uyarınca konuyu Milletler Cemiyetine götürmüşlerdir.

Milletler Cemiyeti üç kişilik bir heyet seçerek konuyu inceletmiş ve bu heyetin verdiği rapor ve İngiltere'nin etkisi doğrultusunda aldığı bir kararla Musul'u Irak'a bırakmıştır. Türkiye, o vakit henüz üyesi bile olmadığı Milletler Cemiyetinin kararına karşı gelmemiştir.

Nihayet, Türkiye-İrak-İngiltere arasında 5 Haziranda 1926 tarihinde Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmak sureti ile bu mesele bir sonuca bağlanmıştır.

Konferansta halledilmesi gereken önemli başka bir mesele de Yunanlılardan alınması istenen savaş tazminatı idi.

Yunanlıların direndiği, birçok devletin Yunanlılara arka çıktığı bu mesele tam anlamı ile çıkmaza girmiş bir durumda idi. Zira Yunanlılar Yunan ordusunun Anado-

²⁶ Lozan Antlaşmasınının Türk-İrak sınırına ait üçüncü maddesinin ikinci fıkrası.

lu'da yapmış olduğu tahribata karşılık Türkiye'ye tazminat ödemeye yanaşmıyorlardı. Bunun sebebi olarak da Yunan maliyesinin iflas etmiş durumda olduğunu, Türkiye' den mübadele yolu ile Yunanistan' a gitmiş bulunan Anadolu Rumlarının iskânı için malî kaynaklara muhtaç bulunduğunu ileri sürüyorlardı.

Yunanlılar tazminattan vazgeçildiği takdirde Karaağacı ve kuzeyde Meriç ve Arda ırmakları arasındaki küçük bölgeyi Türkiye'ye bırakmayı da öneriyorlardı.

Bir de İtilaf Devletlerinin Türkiye'den istedikleri tazminat vardı. Birinci Dünya Savaşı sırasında bu devletler mallarına ve bunların vatandaşlarına verilen zararlar ve mütarekede işgal ordusunun masrafları Türkiye'ye yükletilmek isteniyor ve bütün bu hususlar Türklerin Yunan tazminatından vazgeçmesi için baskı araçları olarak kullanılıyordu.

Ayrıca Yunanistan'da da bir takım siyasî gelişmeler oluyor, Yunan ordusu yeniden düzenleniyor ve bu ordu Trakya'da Türklere karşı harekete geçirilmek isteniyordu.

Bütün bu girişimler son safhasına gelmiş bulunan Lozan müzakerelerinin bitirilip barış antlaşmasının imzalanmasını tehlikeye sokuyor, batılı devletler de bunun sorumlusu olarak Türk delegasyonunu ve özellikle İsmet Paşayı gösteriyorlardı.

Buna karşı Lozan müzakerelerinin yıpratıcı havasının dışında kalmış olan Ankara'daki hükümet bazı noktalarda hassas davranıyor, bu tutum da Türk Başdelegesi İsmet Paşayı birtakım endişelere sevk ediyordu.

Atatürk'ün Nutkunda açıkladığına göre Temmuz ortasında İsmet Paşa barış görüşmelerinin son bulduğunu ve imza safhasına erişildiğini bildirerek üzerinde anlaşmaya varılmış olan hususları özetle açıklar ve durumu hükümete arzeder.

Ankara'dan üç gün cevap gelmeyince 18 Temmuz tarihinde bizzat Atatürk'e yazı ile başvurarak durumu bildirir.

Atatürk 19 Temmuz 1923 tarihinde İsmet Paşaya gönderdiği bir cevap telgrafında şöyle der :

"18 Temmuz 1923 tarihli telgrafınızı aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. İbrahim Paşa'nın muvaffakiyeti en har ve samimi hissiyatımızla tebrik etmek için usulen vazı imza olunduğunun iş'arina muntazırız kardeşim."

Lozan'da 24 Temmuz 1923 tarihinde taraflarca imzalanmış olan bu tarihî anlaşma nihaî senette belirtildiği üzere bir barış antlaşması ile beş mukaveleden (Boğazlar, Trakya Sınırları, İkamet ve Adlî Yetki, Ticaret, Ahali Değişimi), bir itilafname (Sivil Tutukluların ve Savaş Esirlerinin Değişimi), dokuz protokol ve beyannameden, yani toplam onaltı belgeden ibarettir.

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Devleti bakımından son veren Mondros Mütarekesinden sonra Türkiye'ye İtilaf Devletleri tarafından dört defa barış şartları teklif edilmiştir.

Bunlardan birincisi Sevr projesidir. Bu proje İtilaf Devletleri tarafından Venizelos' un katılması ile hazırlanmış, Osmanlı Devletine empoze edilmiş ve Vahdettin Hükümeti tarafından 10 Ağustos 1920 tarihinde imza edilmiştir. Bu metin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından görüşülmeğe dahi değer görülmemiştir.

İkinci barış teklifi Birinci İnönü Savaşından sonra aktedilen Londra konferansının bitiminde 12 Mart 1921 tarihinde yapılmıştır. Bu teklifte Sevr'in bazı maddeleri değiştirilmiş fakat esasları aynı kalmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu teklifi de konuşmaya bile lüzum görmemiş ve zaten akabinde İkinci İnönü Savaşı kazanılmıştır.

Üçüncü barış teklifi 22 Mart 1922 de, yani Sakarya zaferinden ve Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşmasından sonra, bir taarruz hareketinin beklendiği sıralarda Paris' de toplanan İtilaf Devletleri dışişleri bakanları tarafından yapılmıştır. Burada Sevr esası bırakılmış ise de teklif millî menfaatlerimize aykırı görülmüştür.

Dördüncüsü Lozan Antlaşması ile sonuçlanan tekliftir. "Bu teklifi diğerleri ile mukayeseye mahal yoktur. Bu muahedename Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr Muahedenamesi ile ikmâl edildiği zannedilmiş büyük bir suikastın inhidamını ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali namesbuk bir siyasî zaferdir."²⁷

Lozan'da imzalanan belgeler Ankara' da Hükümete arz edilince Hükümet barış antlaşması ve eklerini müzakere ve kabul ettikten sonra 14 Ağustos 1923 tarihli yazı ile bunları Türkiye Büyük Millet Meclisine gönderdi. Metinler dışişleri komisyonunda incelendikten sonra raportör Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın kaleme aldığı bir mazbata ile genel kurula arzedildi.

Lozan Antlaşması Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda üç gün tartışıldı.

Özellikle batı Trakya'nın, Antakya ve İskenderun'un millî sınırlar dışında kalmış olmaları, Musul meselesinin çözümlenmemiş bulunması, Yunanistan' dan savaş tazminatı alınmamış olması sebepleriyle anlaşmaya karşı bazı tenkitler yapıldı.

Tenkitlere cevap veren İsmet Paşanın dört saatten fazla süren konuşmasında antlaşmanın ne gibi şartlar altında müzakere ve kabul edildiğini açıklaması üzerine ondört olumsuz oya karşı iki yüz on üç oyla Lozan Antlaşması onaylandı.

İsmet Paşa uzun konuşmasını şu tarihî sözlerle sonuçlandırmıştır:²⁸

"Muhterem efendiler,

Mücahedatı milliye'nin neticei hasılasını takdim ettiğim muahedeler ve vesikalar tespit ediyor. Bunlar için size ayrıca bir hülâsa yapayım:

Mütecanis, yeknesak bir vatan; bunun dahilinde harice karşı gayrı tabii kuyuttan ve hükümet içinde hükümet ifade eden dahilî imtiyazattan müberra bir vaziyet ve gayrı tabii mükellefiyatı maliyeden azade bir hâl; hakkı müdafaası mutlak, menabii mebzul ve serbest bir vatan. Bu vatanın adı Türkiye'dir. O Türkiye'yi bu muahedenameler ifade ve tavzih etmektedir."

Böylece Lozan Antlaşması ile milletler arasındaki seçkin yerini almış olan Türkiye, ardından demokratik, laik, sosyal Cumhuriyetini tesis etmiş ve çağdaşlaşma yolundaki inkılâplarını başarmıştır.

²⁷ Nutuk, Gazi Mustafa Kemal Tarafından, Ankara, 1927, s. 465.

²⁸ İsmet Paşanın Türkiye Büyük Millet Meclisindeki 23 Ağustos 1923 tarihli nutku.